

CSIZMADIA Ervin

A radikális ellenzék születése

Charta '77 szolidaritási akció, 1977

Magyarországon 1956 után nem volt lehetőség ellenzéki politikai tevékenységre. Az a fajta revizionizmus, amely 1953 és 1956 között széleskörűen jelen volt a közéletben, majd csak a '70-es évek végén tér vissza, igaz, ekkor már nem revizionizmusnak, hanem a reformkommunizmusnak, reformszocializmusnak hívják. A '70-es évek második felében azonban már nem pusztán az állampárton belüli egyes áramlatok érdekesek. Ekkortól válik szervezettebbé, pontosabban ekkor születik meg az MSZMP-től független hazai ellenzék.

Baloldali ellenzék

1968 és 1977 között is voltak Magyarországon egyének és csoportok, akik és amelyek már nem hittek abban, hogy a rendszer belülről reformálható. De ezek a csoportok különböző okokból nem nevezhetők politikai értelemben ellenzékieknek. Ellenzékievé – a szó politikai és demonstratív értelmében – 1977. január 9-én váltak.

Mi történt 1977. január 9-én? Ezen a napon írta alá 34 magyar értelmiségi azt a nyilatkozatot, amelyben szolidaritásukat fejezték ki a Charta '77 nevű cseh mozgalom képviselőivel, és elítélték az ellenük irányuló hatósági atrocitásokat. Ez az aláírási akció volt a Kádár-rendszer első igazán komoly és nemzetközileg nagy visszhangot kiváltó alternatív értelmiségi megmozdulása. Ezen az aláíróíven szerepelnek együtt először azok a nevek, akik a későbbiekben főként a „demokratikus ellenzék” nevű mozgalom prominens képviselői lesznek.

A Charta '77 nevű szervezet 1976-os megalakulása lényegében egybeesett a lengyelországi Munkásvédelmi Bizottság (KOR) létrejöttével. E két mozgalom megszerveződése belső korszakhatár a kelet-közép-európai államszocialista rendszerek történetében. Jelzés arról, hogy ezekben az országokban az értelmiség egy kisebbsége fel kívánja mondani azt a hallgatólágos közmegegyezést, amely megkötötte a hatalom és az értelmiség egyes csoportjai között.

Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország között persze alapvető különbségek voltak. Az előbbi kettőben a diktatúra lényegesen keményebb volt, mint Magyarországon. Ebből adódóan a társadalmi elégedetlenség is jelentősebb volt. Nálunk ez az időszak a Kádár-rendszer aranykora, azzal együtt is, hogy a gazdaság első nehézségei ekkortól jelentkeztek.

Lengyelországban és Csehszlovákiában a radikálisan romló életkörülmények szervezett társadalmi ellencsoportokat hoznak létre, konkrét ideológiai célokkal és cselekvési programmal. Magyarországon 1977 januárjában szimbolikus ellenzék születik, tisztázott ideológiai és cselekvési célok nélkül.

De a magyar 34-ek aláírási akciójának nem is célja valamiféle cselekvési program kidolgozása. Tettük inkább erkölcsi jelentőségű. Annak demonstrálása, hogy Magyarországon vannak olyan független személyiségek, akik készek kiállni mások igazságtalan üldöztetése ellen. Mert hiszen a cseh Charta '77 tagjait pusztán azért üldözték, mert bejelentették megalakulásukat, és

kinyilvánították, hogy a cseh társadalmat érintő minden lényeges kérdésben állást kívánnak foglalni. A mozgalom döntően baloldaliakat tömörített.

Az emberi jogok védelmében

Az 1977. január 9-i Charta-nyilatkozat magyar aláírói is döntően baloldalaról jöttek. Ha tetszik: a marxista tradícióból. De ennek – a nyilatkozat szempontjából – nincs jelentősége. Annak már sokkal inkább, hogy a nyilatkozatban egy „új eszme”: az emberi és állampolgári jogok védelme körvonalazódik.*

A magyar aláírók nem marxistaként, volt marxistaként, hanem az emberi jogok nevében lépnek fel Václav Havellel és társaival kapcsolatban.

Ez az eszme, bár nem volt teljesen ismeretlen, mégis újdonságnak számított, különösképpen Európának ebben a régiójában. Az Egyesült Államokban már a '70-es évek első felében megszülettek az emberi jogok eszméjét propagáló munkák, de az eszmekör igazából a helsinki konferencia (1975) után kezdett terjedni. Jimmy Carter volt az első amerikai elnök, aki az emberi jogok nevében nagy offenzívát indított a szocialista országokkal szemben. A kialakuló magyar ellenzék tehát egy igazán korszerű nyugati eszmét tett magáévá, és „alkalmazta” azt a hazai viszonyokra.

1977 és 1979 között az embrionális ellenzék számos írott anyagot jelentetett meg (főként a nyugati sajtóban), amelyekben az emberi jogok magyarországi megsértésének példáit tárta a nyilvánosság elé. Ezek az írásos beszámolók fontos szerepet tölthettek be a tekintetben, hogy a nyugati közvélemény némileg árnyaltabb képet alakíthasson ki magának a „legvidámabb barakknak” tekintett Kádár-rendszeréről.

Retorzió – a második után

A '77-es aláírási akciónak, a nyugati és hazai publikációs tevékenységnek, ha voltak is „áldozatai”, ha néhány „ellenzékit” el is bocsátottak állásából, komolyabb retorziók 1977 januárja és 1979 októbere (a második Charta-aláírási akció) között nem történtek. Ennek döntően két oka volt. Egyrészt a Kádár-rendszer hatalmi elitjének jól felfogott érdeke az említett „legvidámabb barakk” státus megőrzése. Azzal, hogy nem léptek fel látványosan az aláírók ellen, az MSZMP vezetői – úgymond – arról tettek tanúbizonyságot, hogy „nálunk ezt is lehet”. Másrészt a 34-ek jórészt állásnélküliek voltak, akiket még korábban (pl. az 1973. évi úgynevezett „filozófusperben”) bocsátottak el állásukból. Mindenesetre ismerjük Kádár János akkori véleményét, aki szerint az aláírókból nem szabad „mártírt” csinálni.

Érdekes módon azonban 1979 végén ez az álláspont radikálisan módosult. A második Charta-nyilatkozat után a hatóságok számos adminisztratív intézkedést hoztak az aláírási akciók résztvevőivel szemben. A riadalom azonban érthető: szemben az 1977. évvel, ebben az akcióban már több mint 250-en vesznek részt. Ha ez a szám nem is tekinthető nagy tömegnek, de növekvőnek feltétlenül. Egy ekkora „tömeget” pedig már meg kell fegyelmezni, illetve „felelőtlen tettéért” a legkülönbözőbb utólagos retorziókban részesíteni. Ma már pontos adatok állnak rendelkezésünkre arról, hogy kiket, milyen sérelmek értek. Papp Mária és Hamburger

Mihály nem sokkal a történetek után készült szamizdat jelentéséből, illetve Murányi Gábor későbbi kutatásaiból tudjuk, hogy közel harmincféle retorzió követte a második aláírási akciót, az állásvesztéstől az emigrációba kényszerítésig. Kádár János persze jó taktikai érzékkel ekkor sem csukott börtönbe senkit, de azért megmutatta (vagy inkább meg akarta mutatni), ki az úr a háznál. Más kérdés, hogy az adminisztratív intézkedések nem hozták meg a várt hatást. Az egy évvel később (1980. december) születő politikai bizottsági határozat kész tényként konstatálja az ellenzék létezését és befolyásának növekedését.

Politikaformáló ellenzék

A második tiltakozó Charta-nyilatkozat egyébként nem csupán aláíróinak száma miatt volt jelentősebb az elsőnél, hanem azért is, mert 1979 októberében nem is egy, hanem három dokumentum született. Az aláírók ugyanis külön petícióval fordultak Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához, valamint Losonczi Pálhoz, az Elnöki Tanács elnökéhez; és született egy „különnyilatkozat” is, amelyet a szerveződő ellenzék három vezetője, Bence György, Kenedi János és Kis János írt alá.

Az apropót ezúttal is az jelentette, hogy 1979. október 24-én elítélték a Charta '77 ismert vezetőit. A három nyilatkozat eltérő szövegezéssel, de ugyanolyan tartalommal fogalmazta meg a hazai aggodalmakat.

A Losonczi Pálnak küldött petíció mindössze egy mondat, amelyben az aláírók tiltakoznak az első fokon meghozott súlyos (többéves börtönbüntetést kiszabó) ítéletek ellen, és követelik az elítéltek szabadon bocsátását. A Kádárnak küldött szöveg továbbment ennél, és „szükségesnek vélte”, hogy Magyarország első embere „tekintélyét latba vetve lépjen fel az első fokon elítéltek felmentése és szabadon bocsátása érdekében”.

A harmadik nyilatkozat mindkettőtől különbözött. Bence, Kenedi és Kis ugyanis magához a Charta '77 tagjaihoz címezte a párizsi Le Monde című lapban megjelent nyilatkozatát. Ez a nyilatkozat a szolidaritás kinyilvánítása mellett valamiféle politikai program alapelemeit is körvonalazta. A programszerű levél úgy fogalmazott, hogy az elmúlt évek fejleményei megmutatták, a demokrácia nem hiú ábránd, de csak akkor érhető el, ha az azonos vagy hasonló helyzetekben élő kelet-közép-európai országok elitjei összefognak, kilépnek a szigorú nemzeti keretek közül.

A „különnyilatkozat” fogalmazta meg először azt is, hogy már csak azért sem lehet bezárkózni az országhatárok közé, mert egyre fontosabb lesz a kisebbségi kérdés rendezése.** Márpedig – írták a szerzők – csak Csehszlovákiában hatszázezer magyar él. „A magyarságnak közvetlen érdeke, hogy a szomszédos országokban demokrácia legyen” – záródott a nyilatkozat.

Talán a három nyilatkozat rövid bemutatásával sikerült magyarázatot találnunk arra, miért követte az 1979. októberi aláírási akciót az 1977. januárinál nagyságrendekkel komolyabb megtorlás. Döntően azért, mert a születőben lévő ellenzék politikaformálónak vált, két értelemben is. Egyrészt azzal, hogy Kádár Jánost „felszólította” a személyes közbenjárásra; másrészt azzal, hogy a határokon túli kisebbségek képviselőjének ügyét a politika síkjára emelte. Köztudott, hogy miként kezelte (pontosabban nem kezelte) ezt a kérdést az MSZMP

felső vezetése. A retorziók mennyiségének megszorodása 1980-tól abból következett, hogy az ellenzék fejlődése minőségileg új fázisba lépett. Míg 1977 és 1979 között szinte kizárólag az emberi jogok képviselője áll az „ellenzék” figyelmének középpontjában, addig 1979-ben (és még inkább a '80-as évek elejétől) fontos céllá válik a rendszeres makropolitikai-makrogazdasági állásfoglalás. A pártvezetés pedig – mint közismert – egyedül önmagát tekintette a politikaalakítás letéteményesének.

* Vö. erre Borhi László cikkét az 1975. évi helsinki értekezletről e számunkban. (A szerk.)

** A kisebbségi kérdést, az ún. nemzeti ellenzék születését Illyés Gyula 1977. karácsonyi cikkéhez köthetjük. Az ellenzék ezen szárnyának megalakulásáról lásd e számunkban Pomogáts Béla cikkét (56. old.). Csak a történelmi tényközlés szándéka mondatja el velünk: a História is mint szakmai folyóirat az első politikai „megrovást” az első szám trianoni térképe és cikke miatt gyűjtötte be. Az 1979. őszi ideológiai szigorítási szándékok egyik mellékjelenségeként történt változás a szerkesztő-bizottságban is. A szakma elég erős volt, hogy megvédje új folyóiratát. (A szerk.)

Készült a Nemzeti Fejlesztési Terv Humánerőforrás Fejlesztés Operatív Program 3.1.1 Központi Programja keretében, az Európai Unió társfinanszírozásával, az Educatio Társadalmi Szolgáltató Kht. megbízásából.